

QORAQALPOGISTONING RESPUBKIKASINING O'ZIGA XOS URF ODATLARI

Zaripova Ziyoda Orazaliyevna

DTPI tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti 14T-23 1-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10314030>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-December 2023 yil
Ma'qullandi: 04- December 2023 yil
Nashr qilindi: 09- December 2023 yil

KEY WORDS

tarix, an'analar, xalq urf-odatlari, baliqchilik va ovchilik xo'jaligi, moddiy madaniyat.

ABSTRACT

Qoraqalpoqlarning ham Markaziy Osiyodagi boshqa xalqlar singari o'ziga xos urf-odat va an'analari bor. Ularning ko'pchiligi qadimgi davrlarga borib taqaladi va ko'chmanchi saklar, pecheneglar va o'g'uzlarning butparast madaniyatidan kelib chiqqan. Albatta, ko'pchilik keyingi islom madaniyatiga mansub, lekin ayni paytda butparastlik madaniyatining ayrim elementlarini saqlab qolgan. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalqining qadimiy xo'jalik turlari, moddiy madaniyati, urf-odat va an'analari haqida so'z boradi.

Qoraqalpoqlar yarim ko'chmanchi xalq bo'lgan. Pecheneg va o'g'uz qabilalarining turmush sharoitiga oydinlik kirituvchi arxeologik va tarixiy ma'lumotlar Qoraqalpoq xo'jaligining chorvachilik va baliqchilik bilan uyg'unlashgan xo'jaligining murakkab turi bo'lganligini ko'rsatadi.

Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi, jumladan, "Qirq qiz" dostoni Qoraqalpog'istonda yerdan foydalanishga asoslangan dehqonchilik qadim zamonlardan beri mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Bu asarlarda qoraqalpoqlar qozoqlar bilan "birgalikda yashab", yerni "shudgorlaganlar".

Orolbo'yida foiz ko'rsatkichi bo'yicha ikkinchi o'rinni egallagan qozoqlar Qizilqum hududida, shuningdek, vodiy qismlari va qirg'oqbo'yi hududlarida kam sonli yashagan.

A. Jdanko 19—20-asr boshlarida qoraqalpoqlarning O'rta Osiyoga joylashishi haqida yozadi. ularning qabilaviy bo'linish tuzilishiga mos kelardi. Ular qabilalarga, qabila ichidagi birlashmalarga, urug'larga va urug'lararo bo'linmalarga joylashdilar. Ularning butun hududi Arysning ikkita qabila konfederatsiyasi ("Oglolovlya") - "on torte uru" va "kongrat" o'rtasida bo'lingan. Birinchisi, asosan, Amudaryoning o'ng qirg'og'ini, ikkinchisi — Orol dengizining chap va qirg'oqlarini egallagan. "Arys" tarkibiga 100 dan ortiq urug'larni birlashtirgan 12 qabila kiradi. Ushbu tuzilmaning eng quyi birligi qarindosh oilalar guruhlari - "koshe" edi. Bu oila nafaqat yerlar, balki ularni sug'oradigan ariq va soylarga ham egalik qilgan. Kanallar bo'yida ota-bobo qishloqlari – ovullar joylashgan. Ular bir-biridan ancha uzoqda joylashgan guruhlar edi.

Qoraqalpoq xo'jaligida, ayniqsa, Amudaryoning o'ng qirg'og'ida baliqchilik Amudaryoning Rossiyaga qo'shilishidan so'ng keng rivojlandi va baliq yetishtirish tijorat darajasiga ko'tarildi. Bo'lim baliqchilari Mo'ynoq tumani hududida joylashdilar. Orol dengizi

va Amudaryoning quyidagi baliqchilik hududlari Rossiya hukumati va Xiva xonligi o'rtasida bo'lingan. Ular o'rtasidagi chegara Toldiqo'rg'onning chap qirg'og'idan (Amudaryoning g'arbiy tarmog'i) Toldiq qo'ltig'igacha, so'ngra shimoldan Toknokoto yarim oroli qirg'oqlarigacha, u yerdan Urg'agacha Tojiboy qo'ltig'igacha o'tgan. Shunday qilib, baliqchilik joylari Urga, Bozotov, Qo'ng'iro't va Xiva xonliklari tasarrufida bo'lgan.

Qoraqalpoqlar yashagan hududda o'sha davrda Orol dengizi va Amudaryo atrofida ko'plab kanallar, ko'llar bo'lgan. Bu ko'llar va kanallar baliqlarga juda to'la bo'lib, aholi kundalik iste'mol qilish uchun sazan, sazan, bakalavr, suen va alabalik ovlagan.

Qoraqalpoqlar ham katta hududlarda yashab, Orol dengizi geografiasini yaxshi bilishgan. Ular chorvachilik va baliqchilikni rivojlantirish uchun kechayu kunduz, har faslda tabiat sirlarini, yulduzlarni bilishlari kerak edi. Ular ob-havoning yildan-yilga o'zgarishini, qachon sovuq va iliq bo'lishini bashorat qilishgan. Osmondagi yulduzlarga qarab, ular tunda shimol va janubning joylashishini e'tibordan chetda qoldirmasdan, bir qishloqdan ikkinchisiga yurishdi. Shuning uchun ular osmondagi yulduzlarning tartibini bilishgan. Ular "Temir qoziq", "Sho'lp'an", "Jeti qoraqshi", "Urker" yulduzlariga qarab fasl almashinishini ham bilishardi.¹

Qoraqalpoqlarning ham Markaziy Osiyodagi boshqa xalqlar singari o'ziga xos urf-odat va an'analari bor. Ularning ko'pchiligi qadimgi davrlarga borib taqaladi va ko'chmanchi saklar, pecheneglar va o'g'uzlarning butparast madaniyatidan kelib chiqqan. Albatta, ko'pchilik keyingi islom madaniyatiga mansub, lekin ayni paytda butparastlik madaniyatining ayrim elementlarini saqlab qolgan.

Qoraqalpoqlarda oilaviy va umumiy ovqatlanishdagi o'ziga xos urf-odatlar, o'zini tutish qoidalari hozirgacha qat'iy amal qilib kelinmoqda. Aksariyat sharq xalqlari singari, qoraqalpoqlar ham an'anaga ko'ra dasturxon yoki dastaxon atrofida polda o'tirib ovqatlanadilar. Qalin ovqat qo'llar bilan iste'mol qilinadi, bulon alohida, idish yoki chashka bilan xizmat qiladi. Ovqatlanishdan oldin siz qo'llaringizga suv quyishingiz kerak, so'ngra qo'lingizdan suv oqib chiqishiga ruxsat berishingiz kerak. Yuvganingizdan keyin qo'lingizdan suvni silkitmasligingiz kerak, chunki chayqalishlar ovqatingizga tushishi mumkin. Odatga ko'ra, eng keksa oila a'zosi yoki mehmon birinchi bo'lib ovqatlanadi. Uyga mehmon kelsa, unga sut yoki ayron berilishi aniq edi. Choy ichish odati butun O'rta Osiyoda bo'lgani kabi Qoraqalpog'istonda ham 19-asr boshlaridagina tarqala boshlagan.

Qoraqalpoqlarning tug'ilish odati alohida qiziqish uyg'otadi. Bola tug'ilganda, undan barcha baxtsizliklar va baxtsizliklarning oldini olishga qaratilgan marosimlar o'tkaziladi. Bolaning ismini tanlashga katta e'tibor beriladi. Odatda, bolaga ism tanlash huquqi jamiyatning eng obro'li vakili, ma'naviyat yetakchisi yoki oqsoqolga beriladi. Ko'pincha ismlar bobo-buvilar sharafiga beriladi. Qoraqalpoqlar orasida eng keng tarqalgan ismlar orasida "nur" ildizli ismlar - Nuratdin, Nursulton va boshqalar.

Tug'ilgandan keyin qirqinchi kuni beshik-tuy o'tkaziladi. An'anaviy cho'milishdan keyin bola beshikga yotqiziladi, lekin birinchi navbatda uning yostig'i ostiga piyoz, qalampir va pichoq qo'yiladi, shunda u dushmanga shafqatsiz bo'ladi, achchiq qalampir, piyoz va o'tkir pichoq, oyna. oyog'i ostiga qo'yib, hayot yorug', yuzi ochiq va go'zal bo'lsin. Bosh toshdek qattiq, aqli nondek katta, ko'zlari o'tkir bo'lishi uchun yostiq ostiga katta maydalagich va non

¹ Jdanko T.A. KAMOLOV S.K.QORAQALPOQLAR ETNOGRAFIYASI. 19—20-asr boshlari (MATERIALLAR VA TADQIQOTLAR) TOSHKENT 1960 y.

ham qo'yadilar. Yosh bolalarning kiyimlariga hayotda hech qanday muammo tegmasligi uchun turli xil tumorlar tikish odati bor.

Qoraqalpoq to'yi ham barcha turkiy tilli xalqlar singari bir necha bosqichda o'tadi, ularning asosiylari: 1) fitna; 2) kelinning uyida kichik ziyofat (patiya toi); 3) to'y kuni (kelinning uyida va kuyovning uyida). Odatda fitna kelinning uyida sodir bo'ladi. Kuyovning ota-onasi kelinning ota-onasiga sovg'alar berishadi. Bunda oqsoqollar ishtirok etishlari va nikohga ruxsat berishlari kerak. Kuyovning qarindoshlari oq narsalarni berib, kelinning narxini kelishib olishlari kerak.²

Kelishuvdan so'ng kelin-kuyovning ota-onasi kengash o'yinchoq uyushtiradilar, unga qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar, yaqinlar taklif qilinadi va to'yni nishonlash bilan bog'liq masalalar hal qilinadi. Fitnadan keyin kelinning uyida kichik ziyofat (patiya toi) bo'ladi. Ushbu bayramni o'tkazish xarajatlarini kuyov o'z zimmasiga oladi, u kelinga, uning ota-onasiga va qarindoshlariga sovg'alar beradi. Bayram to'yidan keyin kelinning ota-onasi kuyovning ota-onasiga (Ydys kaityy) tashrif buyurishadi (so'zma-so'z: idish-tovoqlar qaytib keldi) va ularga sovg'alar berishadi.

To'y marosimining ajralmas qismi kelin - seungsu yig'lashi bo'lib, u otasining uyini tark etgan qizning qayg'usini ifodalaydi. Kelin kuyovning uyiga kelganida, kuyovning onasi qizning hayoti shirin bo'lganligini aytib, unga konfet tashlaydi. Keyin qizni naqshli parda bilan qoplangan xonaga - shimildiqqa olib boradi va u erda eng muhim yuz ochish marosimlaridan biri - bet ashhariga qadar qoladi. Shundan so'ng kelin har bir mehmonni kutib oladi, unga ta'zim qiladi, xuddi o'zbeklar kabi bu marosim kelin salom deb ataladi.

Qoraqalpoqlarning urf-odatlarini va marosimlari saklar, pecheneglar va o'g'uzlar madaniyatidan kelib chiqqan. Ular qoraqalpoq hayotining ko'p jabhalarida, masalan, mehmondo'stlikda o'z aksini topgan. Demak, mehmonlarni qabul qilishda eng sharafli joy mehmonga beriladi. Shuningdek, unga qurbonlik qilingan hayvondan (bosh yoki boshqa qism) an'anaviy taomning ma'lum bir qismi taqdim etiladi.³

Ovqatdan so'ng, uy egasining yosh kelini yoki xotini tomonidan mehmonlarning qo'lidan tovoqlarni "olish" marosimi bo'lib, unda styuardessa patnis bilan past ta'zim qiladi va keyin orqaga chekinib, uni olib ketadi. So'ngra faxriy mehmon hozir bo'lgan barchaga yaxshi tilaklar va mezbonlarga alohida tilaklar bilan nutq so'zlaydi. Shundan so'ng, oilaning yosh vakili (erkaklar uchun kenja o'g'il yoki ayollar uchun kelin) mehmonlar qo'llarini yuvishlari uchun kumgandan suv quyadi.

Qoraqalpoqlarda to'ydan oldingi va keyingi marosimlarni o'z ichiga olgan qiziqarli to'y marosimi o'tkaziladi. Masalan, kelinning uyida katta bayram nishonlanadi va uning oilasi, butun urug'i, shuningdek qo'shnilari ishtirok etadigan ziyofat o'tkaziladi. Shu kuni kuyov tomoni kelinning uyiga qo'chqor yoki buzoq (ba'zan buqa) olib keladi va kelinning eng yaqin qarindoshlariga sovg'alar beradi.

Kelinning uyiga yaqinlashganda, ayollar (odatda qo'shnilar) kuyovdan to'lov olishadi. Bu vaqt davomida unga yosh yigitlar hamroh bo'lishadi. Kuyov o'rniga to'lovni to'laydigan "qamoqqa olingan ota". Tovoq ustiga qo'yilgan bayram taomi tugaganidan keyin kuyovdan ham to'lov olinadi. Keyin kelinning sotuvchilariga pul to'lashingiz kerak, ular mehmonlar xonasiga suv bilan to'ldirilgan idishlar bilan kirib, sotuvchilarga suv quyish uchun "qo'rqitadi".

² Jalilov.XIX asr boshlaridagi korakalpo haqida; tarixidan - T.: "Muxlis". 1986. -B.18

³ Jdanko T. A. O'rta Osiyoning yarim o'troq aholisi o'rtasidagi patriarxal-feodal munosabatlari.

Kuyov ketgach, kelinning sovchilar ham undan yangi to'lov talab qiladilar. Bu harakatlarning barchasi kulgili shaklda sodir bo'ladi.

Qoraqalpog'iston xalqi boy tarixga ega. Asrlar davomida ajdodlarimiz o'z madaniyatini asrab-avaylab, o'stirib, rivojlantirib, kelajak avlodlarga yetkazgan. Tarixni o'rganish orqali biz ajdodlarimiz madaniyatimizni qanday shakllantirgan va rivojlantirganliklarini, ularning tarixiy taqdirini baham ko'rganliklarini bilib olamiz. Tarix ajdodlarimiz taqdirini o'rganish orqali kelajakka saboq beradi, ajdodlarimizning ezgu ishlaridan faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi.

Umuman olganda, qoraqalpoqlarning urf-odatları va an'anaları ko'p jihatdan Markaziy Osiyoning boshqa xalqlari an'analariga o'xshash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Murodov Komiljon. KORA^ALPOQ XALKI ETNOGRAFIYASI 2017
2. Jalilov.XIX asr boshlaridagi korakalpo haqida; tarixidan - T.: "Muxlis". 1986. -B.18
3. Jdanko T. A. O'rta Osiyoning yarim o'troq aholisi o'rtasidagi patriarxal-feodal munosabatlari.
4. Jdanko T.A. KAMOLOV S.K.QORAQALPOQLAR ETNOGRAFIYASI. 19—20-asr boshlari (MATERIALLAR VA TADQIQOTLAR) TOSHKENT 1960 y.

INNOVATIVE
ACADEMY